

**ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
МЕЖІ МІЖ СВОБОДОЮ, БЕЗПЕКОЮ
ТА ПРАВОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ДЕРЖАВИ**

Ленгер Яна Іванівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного
та міжнародного права
Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна*

Проблема захисту прав людини в умовах воєнного стану є однією з найскладніших для сучасної правової держави. Війна об'єктивно змінює звичайний порядок функціонування суспільства: держава змушена оперативно реагувати на загрози, забезпечувати оборону, підтримувати публічну безпеку, захищати життя громадян і територіальну цілісність. Водночас саме в умовах війни особливо гостро постає питання про межі допустимого втручання держави у права і свободи людини. Безпека не може бути виправданням для свавілля, а свобода не може ігнорувати реальні загрози існуванню держави та суспільства.

Конституція України виходить із того, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними, а утвердження і забезпечення прав людини є головним обов'язком держави [1]. Водночас ст. 64 Конституції України допускає можливість встановлення окремих обмежень прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану, але прямо визначає перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть за таких обставин [1]. Отже, конституційна модель України не заперечує можливості тимчасових обмежень, але підпорядковує їх чітким правовим межам.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що правовий статус та обмеження прав і свобод громадян в умовах воєнного стану визначаються відповідно до Конституції України та законів України. У цьому ж Законі наголошено, що в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини, передбачені ч. 2 ст. 64 Конституції України [2]. Це означає, що навіть під час війни держава не отримує “необмеженого мандата” на втручання у сферу прав людини. Її діяльність має залишатися правовою, пропорційною, обґрунтованою і контрольованою.

Особливого значення в цьому контексті набуває правова діяльність держави. Правова діяльність не зводиться лише до ухвалення нормативно-правових актів чи застосування примусових заходів. Вона включає нормотворчу, правозастосовну, правоохоронну, правозахисну, інтерпретаційну та організаційно-правову діяльність, спрямовану на впорядкування суспільних відносин. В умовах війни ця діяльність повинна забезпечувати складний баланс: з одного боку – ефективне реагування на безпекові виклики, з іншого – недопущення руйнування конституційних гарантій прав людини.

У науковій літературі справедливо підкреслюється, що права людини в умовах воєнного стану не зникають, а переходять у режим особливої правової охорони. Вони можуть зазнавати обмежень, але такі обмеження повинні відповідати критеріям законності, легітимної мети, необхідності та пропорційності [3, с. 35]. Саме ці критерії дозволяють відмежувати правомірне обмеження від порушення права. Якщо держава обмежує певне право, вона має довести, що таке обмеження передбачене законом, переслідує легітимну мету, є необхідним у демократичному суспільстві та не перевищує меж, яких вимагає конкретна ситуація.

Міжнародно-правові стандарти також допускають можливість відступу держави від окремих зобов'язань у період війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації. Відповідно до ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод держава може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за Конвенцією, лише в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим міжнародним зобов'язанням держави [4]. При цьому Конвенція прямо забороняє відступ від окремих фундаментальних гарантій, зокрема від заборони катування, рабства та покарання без закону [4].

Цей підхід має принципове значення для України. З одного боку, держава має право обмежувати окремі права, якщо це об'єктивно зумовлено воєнною необхідністю. З іншого боку, вона не може виходити за межі міжнародних і конституційних стандартів. Тому будь-яке обмеження свободи пересування, права на мирні зібрання, права на працю, права власності, інформаційних прав або інших свобод повинно бути не лише формально закріплене в законі, а й фактично виправдане конкретною безпековою потребою.

Конституційний Суд України у Рішенні від 18 липня 2024 р. № 8-р(П)/2024 сформулював важливу правову позицію, відповідно до якої і в умовах воєнного стану верховенство Конституції України та її принципів, зокрема верховенства права, поділу влади, поваги до прав і свобод людини, залишаються основами демократичного

конституційного ладу України [5]. Це рішення є надзвичайно важливим, оскільки воно прямо підтверджує: воєнний стан не скасовує конституційну природу державної влади. Навіть у кризових умовах публічна влада повинна діяти в межах Конституції, а права людини залишаються критерієм оцінки правомірності державної діяльності.

Проблема балансу між свободою і безпекою особливо помітна у сфері діяльності публічної адміністрації. Саме органи виконавчої влади, військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, соціальні служби, правоохоронні органи та інші адміністративні суб'єкти безпосередньо взаємодіють із громадянами в умовах війни. Вони ухвалюють рішення про евакуацію, обмеження пересування, комендантську годину, розподіл гуманітарної допомоги, соціальні виплати, облік внутрішньо переміщених осіб, компенсації за зруйноване житло, мобілізаційні процедури, доступ до адміністративних послуг.

Усі ці рішення мають правозахисний вимір. Навіть якщо адміністративний орган діє з міркувань безпеки, він не звільняється від обов'язку поважати гідність людини, забезпечувати рівність, недискримінацію, прозорість процедур і право особи бути почутою. У цьому контексті важливого значення набуває Закон України «Про адміністративну процедуру», який закріплює загальні правила взаємодії особи з адміністративним органом і орієнтує публічну адміністрацію на принципи законності, обґрунтованості, пропорційності, добросовісності, розумності та участі особи в адміністративному провадженні [6].

Саме адміністративна процедура може стати одним із ключових інструментів захисту прав людини в умовах війни. Якщо рішення органу публічної адміністрації стосується прав чи законних інтересів особи, вона повинна мати можливість знати підстави такого рішення, подавати пояснення, докази, заперечення, отримувати мотивовану відповідь та оскаржувати несправедливе рішення. У воєнних умовах ці гарантії можуть реалізовуватися складніше, але вони не повинні зникати. Навпаки, чим ширшими є повноваження адміністрації, тим більш важливими стають процедурні гарантії від свавілля.

Окремої уваги потребує питання судового захисту прав людини під час війни. Суд не перестає бути гарантом прав людини навіть в умовах воєнного стану. Навпаки, коли держава отримує додаткові повноваження, роль суду як органу контролю за правомірністю втручання у права особи посилюється. Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово наголошував, що навіть у надзвичайних умовах держава повинна зберігати мінімальні гарантії від свавілля, а обмеження прав не можуть бути непропорційними [7, с. 28].

У зв'язку з цим особливого значення набуває право на справедливий суд. У воєнних умовах його реалізація може ускладнюватися через руйнування судової інфраструктури, переміщення судів, безпекові ризики, обмеження доступу до правничої допомоги, цифровий розрив між різними групами населення. Проте ці обставини не повинні призводити до фактичного позбавлення особи права на судовий захист. Держава має забезпечувати альтернативні організаційні форми доступу до правосуддя: дистанційні засідання, електронний суд, перенесення територіальної підсудності, доступ до безоплатної правничої допомоги, інформаційну підтримку громадян.

Важливо, що Європейський суд з прав людини у 2025 році у між-державній справі «Україна та Нідерланди проти Росії» визнав відповідальність Росії за масштабні та грубі порушення прав людини, пов'язані з конфліктом в Україні з 2014 року [8]. Це рішення має не лише міжнародно-правове, а й ціннісне значення: воно підтверджує, що навіть у ситуації збройного конфлікту права людини залишаються предметом міжнародного захисту, а держава-агресор не може уникнути відповідальності за системні порушення Конвенції.

Правова діяльність держави в умовах війни повинна бути не лише ефективною, а й правомірною. Ефективність без правових меж може перетворитися на свавілля. Натомість правові межі без урахування реальних безпекових загроз можуть зробити державу неспроможною захистити суспільство. Тому головним завданням є не протиставлення свободи й безпеки, а їхнє правове узгодження.

У цьому контексті доцільно говорити про принцип «людино-центричної безпеки». Його зміст полягає в тому, що безпека держави має розглядатися не як самоціль, а як умова збереження людини, її життя, гідності, свободи і прав. Якщо обмеження прав виправдовується безпекою, воно повинно зрештою служити захисту людини, а не зручності адміністративного управління. Такий підхід відповідає і Конституції України, і міжнародним стандартам прав людини.

В умовах воєнного стану права людини не втрачають своєї цінності та юридичної сили. Вони можуть бути обмежені лише у визначених законом межах, з дотриманням принципів необхідності, пропорційності, недискримінації та судового контролю. Правова діяльність держави у цей період має бути спрямована не тільки на забезпечення оборони і публічної безпеки, а й на збереження конституційної ідентичності України як правової та демократичної держави. Саме баланс між свободою і безпекою, а не домінування одного елемента над іншим, є ознакою зрілої правової системи.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період : матеріали наукового семінару, 21 червня 2024 р. Львів : ЛьвДУВС, 2024. 231 с.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Рішення Конституційного Суду України від 18.07.2024 № 8-р(П)/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008р710-24#Text>
6. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
7. Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя. Люксембург : Агенція Європейського Союзу з основоположних прав ; Рада Європи, 2016. 216 с. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Handbook_access_justice_UKR
8. Ukraine and the Netherlands v. Russia : Grand Chamber judgment of the European Court of Human Rights, 09.07.2025. URL: <https://www.echr.coe.int/w/grand-chamber-judgment-in-an-inter-state-case-1>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-16>

ТРАГІЧНА МЕЖА: НЕПОПРАВНІ ВТРАТИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Миронюк Ольга Іванівна

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри теорії права та прав людини

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

м. Чернівці, Україна

Питання дотримання прав людини у сучасному світі постало як одне з найгостріших глобальних питань. Воно охоплює як внутрішньополітичні виклики окремих держав, так і складні міжнародні взаємозв'язки. Цей процес формується під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, що беруть своє коріння в історичному розвитку людства та становленні демократичних ідеалів.